

„Czwarty stan?”

Aspekty społeczno-ustrojowe, prawne, administracyjne i kulturowe warunkujące rozwój stanu panów (Herrenstand) na Śląsku w okresie nowożytnym (XVI–XVIII w.)

JAROSŁAW KUCZER

Kuczer, Jarosław: „The Fourth Estate of the Realm?” Socio-political, Legal, Administrative and Cultural Aspects of Development of Herrenstand in Silesia in the Habsburg Epoch (16–18th Century)

In connection with the development of research on legislation determining the position of the German aristocracy, its role in administration, society and development of culture, a number of doubts have arisen in Polish science related to the need to transpose the concepts into Polish, but maybe even more, to give them appropriate content and even certain emotional charge. The problem became evident especially in relation to Herrenstand (Herrenkaste, Herrenklasse). Interestingly, despite the historicity of this concept, the European, as well as the German, historiography abandoned the general formulation of „aristocracy”. In fact, it is not only about the state elite, i.e. the nobles, which were common in countries under the influence, let us remember the German and Austrian legal and social cultures. Speech about an independent social stratum that has isolated and emancipated itself over the centuries. The main problem today is the restoration of the original form, as postulated by the author in research that has been carried out for over ten years, and its introduction to the scientific circle in the form of the term „estate of lords”. The main question of the article remains: Could we regard Herrenstand as separate and independent estate of the realm or not? Since there exist many indices of real possibility from the legal perspective, it could be at least very rational and reasonable.

Key words *Aristocracy; Silesia; Höher Adel; Gentry; Nobility*

Contact *Uniwersytet Zielonogórski; j.kuczer@wpa.uz.zgora.pl*

W związku z rozwojem badań nad prawodawstwem określającym pozycję arystokracji niemieckiej, jej roli w administracji, społeczeństwie i rozwoju kultury, w nauce polskiej pojawił się szereg wątpliwości związanych z potrzebą przetransponowania na język polski pojęć, a może nawet bardziej, z nadaniem im odpowiedniej treści czy wręcz swego rodzaju ładunku emocjonalnego. Problem stał się widoczny zwłaszcza w odniesieniu do terminu *Herrenstand* (*Herrenkaste*, *Herrenklase*). Co ciekawe, mimo historyczności tego pojęcia, zostało ono porzucone w historiografii nie tylko europejskiej, ale nawet niemieckiej, na rzecz ogólnego sformułowania „arystokracja”. W rzeczywistości nie chodzi jedynie tylko o elity stanu drugiego (czyli szlachty), które występowały powszechnie w krajach pozostających pod wpływem – przyjmijmy dla ułatwienia – prawnej i społecznej kultury

niemieckiej oraz austriackiej, lecz o samodzielny stan społeczny, który wyodrębnił i emancypował się z biegiem stuleci¹.

Podstawowym problemem pozostaje dziś przywrócenie pierwotnej formy (postulowane przeze mnie w prowadzonych już od kilkunastu lat badaniach) i wprowadzenie go do obiegu naukowego pod postacią pojęcia „stan panów”. Jest ono bowiem jak najbardziej adekwatne. Ta wewnętrznie złożona grupa obecna była nie tylko na terenach niemieckich, ale i położonych poza nimi – jak Korona Czeska, Korona Węgierska, Szwecja, Dania, Niderlandy. Historia „stanu panów” odnosi się do szczególnie szerokiego wycinka dziejów ludzkości, mianowicie okresu od ok. 800 r. do końca monarchii habsburskiej w 1918 r. Mowa więc o ponad tysiącu lat².

O ile na ziemiach Królestwa Polskiego i Wielkiego Księstwa Litewskiego kwestia – w zależności od omawianych epok – zawsze dotyczyła bądź możnowładztwa, następnie magnaterii i ostatecznie arystokracji, o tyle na terenach Świętego Cesarstwa Rzymskiego Narodu Niemieckiego, dokładniej na obszarze Rzeszy Niemieckiej, elity szlacheckie występowały w wielu dziedzinach życia prawnospołecznego pod nazwą „stanu panów”. Wprowadzenie tego pojęcia jest nie tyle słuszne dla zachowania poprawności historycznej, ale głównie z uwagi na fakt, iż wykracza znaczeniowo poza nieużywane w przeszłości pojęcie arystokracji, którego implementacja została narzucona dopiero w XX w., bez uprzedniej, głębszej refleksji nad tematem. W historiografii polskiej pojęcie to nie było nigdy używane i do dziś pozostaje całkowicie niezrozumiałe. W historiografii czeskiej sytuacja jest dokładnie odwrotna, jednak i tu nigdy nie odważono się stan panów nazwać osobnym stanem. W niniejszym artykule postaramy się dokonać krótkiego wartościowania, jakie skłaniać może do uprawomocnienia tej tezy.

Przy objaśnianiu wagi problemu, należy zwrócić uwagę przede wszystkim na aspekt prawny występowania tej grupy. Ujęcie to warunkowało kolejno inne kwestie, związane z rozwojem stosunków administracyjnych i wyłączności członków stanu panów do sprawowania najwyższych funkcji, urzędów i godności w państwie, następnie rozwoju społecznego grupy, łącznie z powstaniem licznych podziałów wewnętrznych. Ostatnim problemem badawczym pozostaje przedstawienie zindywidualizowanego prawnie rozwoju kulturowego stanu panów. Wszystkie te pierwiastki mogą zaświadczać, iż nie tylko pojęcie „arystokracja” pozostaje pojęciem wyłącznie obiegowym i powinno zostać zastąpione terminem „stan panów”. Aby więc nadać swego rodzaju płynność rzeczową i wprowadzić do obiegu nauki owe hasło, należy zapoznać i unaocnić wagę wyżej wymienionych kwestii.

Po raz pierwszy słowo *Herrenstand* pojawiło się w tłumaczeniu na język polski jako „panowie”, czy pod niewiele mówiącym określeniem „grupa panów”, w pracach z zakresu historii prawa przez twórców szkoły wrocławskiej, Kazimierza Orzechowskiego i Mariana Ptaka od lat osiemdziesiątych XX w. Zostało powszechnie zaakceptowane, choć autorzy nie dokonali wówczas nawet precyzyjnej kalki pojęciowej i nie wdawali się w szczegóły mające być poruszonymi w niniejszym opracowaniu. Wynikało to w dużej mierze z braku takiej

¹ FORST-BATAGLIA, Otto: *Vom Herrenstande : Rechts- und Ständegeschichtliche Untersuchungen als Ergänzung zu Genealogischen Tabellen zur Geschichte des Mittelalters*. Leipzig 1916, s. I, 1; DUNGERN, Otto: *Der Herrenstand im Mittelalter : Eine sozialpolitische und rechtsgeschichtliche Untersuchung*. Wien 1908, 1, s. 5–9; PÜTTER, [Johann Stephan]: *Über den Unterschied der Stände, besonders des hohen und niedern Adels in Teutschland*. Göttingen 1795, s. 113; TITZE, Margarete: *Die Verfassungsgeschichtliche Stellung der Grafen in Österreich (Vornehmlich 13.–16. Jh.)*. Wien 1932, s. 15.

² Szerzej KUCZER, Jarosław: *Baronowie, hrabiowie, książęta : Nowe elity Śląska*. Zielona Góra 2013, rozdział 1.

potrzeby oraz prawdopodobnie z nienajlepszej konotacji wyrazu „panowie”, odnoszącej się do powszechnego używania tego zwrotu w propagandzie III Rzeszy. Ich prace odnosiły się wyłącznie do sposobu funkcjonowania i budowy administracji śląskiej w okresie od średniowiecza do końca XVIII w., a więc czasów oświecenia. Miał więc miejsce rodzaj „cichej” akceptacji dla takiej konstrukcji pojęciowej, czy też takie jej użycie, aby jednak nie zostało zbyt mocno zaakcentowane. Było to duże niedopatrzenie, a nawet błąd. Do dziś ciężko zmierzyć się z owym problemem, zwłaszcza, że nastęrcza wiele problemów natury aksjologicznej, wynikających z faktu całkowicie odmiennej struktury elit polskich w omawianym okresie: w związku z tym prowadzi do niepisanego stawiania znaku równości między „elitą szlachecką” w Polsce i wszystkimi „innymi elitami szlacheckimi” w Europie.

Aspekt społeczny

Pojęcia stanu panów zaczęto używać w pierwszych latach istnienia królestwa Karola Wielkiego, który koronował się na króla Franków w 800 r. W jego skład weszli początkowo głównie hrabiowie i baronowie, określani jako *Herr*, *Herren* – a więc panowie. O ile grupa baronów traktowana była jako niższa względem hrabiów i do XVI w. nie doczekała się wewnętrznych podziałów, to w grupie hrabiów (jeszcze przed rokiem 1000), zaczęto wyróżniać landgrabiego (*Landgraf*) – rządzącego w imieniu króla w jednostkach administracyjnych wewnątrz państwa, margrabiego (*Markgraf*) – sprawującego w imieniu króla kontrolę nad marchiami wschodnimi (terenami przygranicznymi) oraz burgrabiego (*Burgraf*) – pełniącego funkcje kontrolne nad najważniejszymi twierdzami. Kolejne podziały dotyczyły powstania takich tytułów jak *Raugraf*, *Wildgraf*, których odpowiednicy posiadali określony zakres przywilejów. Szczególną pozycję zajmowała na terenie Niemiec palatyn reński (*Pfalzgraf*), który był pierwszym urzędnikiem po monarsze i zarządzał jego dworem. Wówczas to możnowładztwo niemieckie zaczęło określać grupą panów z urodzenia. Posiadali oni zdolność dynastyczną, co wiązało się z możliwością ubiegania się przez każdego z wysoko urodzonych o koronę królewską, a w przyszłości również koronę cesarską. Interesującym pozostaje fakt, iż to właśnie najznamienitsi panowie, zwani w przyszłości elektorami Rzeszy, wybierali ze swego grona zwierzchnika Świętego Cesarstwa³.

Taka formuła stanu panów uległa poszerzeniu w pierwszych latach drugiego tysiąclecia, zwłaszcza za rządów dynastii Hohenstauffów (1138–1254). Pojawił się wtedy termin „księcia”, kolejny zaliczany do grupy panów. W pierwszym rządzie za książęce zostały uznane wyżej wymienione tytuły, jednak nadawać zaczęto także tytuły z nimi niepowiązane. Najważniejszymi książętami byli teraz książęta rzeszy (*Reichsfurst*), a po nich w dokumentach i aktach prawnych wymieniano książąt zwykłych. Co ciekawe, dla potrzeb krzepnącej struktury elit zaczęto wyróżniać również książąt starszych (*Herzog*) oraz książąt młodszych (*Fürst*). Nie wszyscy posiadali te same prawa, należeli jednak do

³ *Kurtze Fragen und Antworten Vom Herzogthum Schlesien, Vermöge Welcher die geographische, historische und politische Merckwürdigkeiten von Schlesien...* Breßlau und Leipzig 1733, s. 13; PÜTTER, [J. S.]: *Über den Unterschied*, s. 36–46; SCHEIDT, Christian Ludwig: *Historische und Diplomatische Nachrichten von dem hohen und niedern Adel in Teutschland, mit vielen ungedruckten Urkunden...* Hannover 1754, s. 30. *Meyers Konversations-Lexikon: Ein Nachschlagwerk des allgemeinen Wissens*, 7. Leipzig – Wien 1894–1899, s. 843–844; Brockhaus Enzyklopädie, 4, s. 210; JUREK, Tomasz: *Obce rycerstwo na Śląsku do połowy XIV w.* Poznań 1998, s. 35–40.

stanu panów. Interesującym i bardzo ważnym pozostaje fakt, iż w niektórych regionach i państwach, np. w obu Austriach, baronowie (gdzie indziej stojący niżej w hierarchii) stanęli na szczycie grupy, głównie za sprawą zgromadzonych przywilejów i rozległych majątków ziemskich. W późniejszym okresie, XVI–XVIII w., Kancelaria Rzeszy z siedzibą w Wiedniu, ustaliła specjalny system rang. Wydawane były tak dla całości Świątego Cesarstwa, jak i dla poszczególnych ziem pozostających pod władaniem Habsburgów⁴.

Za osiemnastowiecznymi jurystami, choć z pewną ostrożnością, możemy identyfikować stan panów z ogólnie funkcjonującym rozumieniem pojęcia szlachta wyższa (*Hoher Adel*) czy szlachta patrycjuszowska (*Patrizischer Adel*). Określenia te nie miały jednak wagi prawnej, a stanowiły jedynie opisowe odniesienie do zajmowanego przez panów miejsca w strukturze społecznej. Wraz z wykształcaniem podstaw prawnych i gwarancji politycznej elitarności stanu panów, szła w parze stabilizacja struktury społecznej. Obok przytoczonych już tytułów i urzędów margrabię, burgrabię, landgrabię, książąt Rzeszy, książąt wyższych i niższych, bardzo ważną rolę zaczęli odgrywać w państwie (lub państwach) Habsburgów hrabiowie i baronowie, tak zwani „zwykli”. Utożsamiano ich jako osoby bez posiadanego urzędu. Mieli jednak bardzo silną pozycję i jeszcze w średniowieczu ich relacje kształtowała względna równość i zawsze podkreślane tzw. braterstwo (*Brüderlichkeit*)⁵.

Sytuacja uległa zmianie w czasach nowożytnych, od około połowy XV w., kiedy to zaczęły występować silne podziały wewnątrz samego stanu panów. Ponieważ każda grupa zyskała swoistą nazwę, zawierającą w sobie pierwiastek słowotwórczy *-stand* (*stan*), można by pokusić się o przeprowadzenie dowodu na istnienie jeszcze bardziej zatomizowanych stanów w łonie samego stanu panów. Jeśli bowiem na arenie społecznej pojawił się *Fürstenstand*, *Grafenstand*, czy *Freiherrenstand*, musiały być to w istocie osobne stany. Argumentu mogłyby dostarczać głównie zróżnicowane przywileje każdej z grup, choć przeczyła by temu samoidentyfikacja beneficjentów poszczególnych tytułów wokół omawianego w artykule pojęcia⁶.

Wydawane w XVII w. przez Kancelarię Rzeszy oraz Kancelarię Nadworną w Wiedniu akty nobilitacyjne i akty nadania tytułu, doprowadziły do emablowania następującego systemu rang, który obowiązywał z pewnymi lokalnymi odchyleniami. Rozwijając zaprezentowany w nich sposób podziałów, ustalona i funkcjonująca przez niemal czterysta lat praktyka kancelaryjna rozpoznawała i uznawała teraz następujące grupy: Elektorzy Rzeszy (*Kurfürsten*), Książęta Rzeszy (*Reichsfürst*, *Reichsfürstin*), Książęta wyżsi (*Herzog*, *Herzogin*), Książęta niżsi (*Fürst*, *Fürstin*), Hrabiowie Rzeszy (*Reichsgrafen*, *Reichsgräfin*), Hrabiowie poszczególnych ziem, królestw, księstw, np. czescy (*böhmische Grafen*, *Gräfin*), Baronowie Rzeszy (*Reichsfreiherrn*, *Reichsfreyfrau*, *Freyin*), Baronowie poszczególnych ziem, np. czescy (*böhmische Freiherrn*, *Freyfrau*, *Freyin*). Stworzono także formułę „starego i nowego stanu”. Odpowiednie konstytucje i edykty dokładnie

4 SCHEIDT, Ch. L.: *Historische und Diplomatische Nachrichten*, s. 192–195. TITZE, M.: *Die Verfassungsgeschichtliche Stellung*, s. 26, 43–46; BUMKE, Joachim: *Studien zum Ritterbegriff*. Heidelberg 1964, s. 140.

5 PÜTTER, [J. S.]: *Über den Unterschied*, s. 19, 73–83, 106–111. Cytat: s. 73: *Dennoch in Teutschland gebliebener Unterschied zwischen dem Fürstenstande mit Inbegriff des Grafen- und Herrenstandes, und der Ritterschaft, als zwez verschiedenen Ständen des hohen und niedern Adels*. LOBETHAN, Friedrich: *Das Recht des landsäßigen Adels in Teutschland*. Leipzig 1796, s. 13–16.

6 KUCZER, J.: *Baronowie*, rozdział 3–5.

określające zasady przyjmowania do obu grup wydawane były po 1629 r. Obserwacja pojedynczych przykładów takich nadań sugeruje, iż zyskała ona na znaczeniu głównie w obu Austriach oraz na terenie Królestwa Czech i Margrabstwa Moraw. Odnotowano tam dużo przypadków wprowadzenia np. do starego *Herrenstandu*, zwłaszcza od początków XVII w. Od czasów średniowiecza istniała również osobna kategoria: „książęta-biskupi” (*Fürstbischof*). W Europie byli właścicielami poszczególnych księstw i ziem (książe-biskup warmiński, wrocławsko-nyski, siewierski-krakowski, czarnogórski, paryski, urgulski, durhamski, ochrydzki, oraz Brescii i Ołomuńca). Warto dodać, iż wspomniani, najwyższy tytuł księcia, hrabiego, czy barona Rzeszy nadawany był dopiero w kolejnych pokoleniach, po uzyskaniu tytułu podstawowego. Podobnie rzecz miała się z ubieganiem o tytuł „starszeństwa”⁷.

Aspekt prawny

Tak zorientowana struktura miała swoje umocowanie w licznych statutach cesarskich i w odróżnieniu od możnowładztwa innych krajów Europy była lepiej zorganizowana, z przejrzystą formułą, nie pozwalającą na pomyłki w interpretacji pozycji pośród „równych sobie stanem”. Najważniejsze dokumenty uwiarygodniające stanowiły, prócz aktów nadania tytułu i przysługującego mu urzędu, jeszcze z czasów karolińskich (IX w.), Zwierciadło Saskie (*Sachsenspiegel*) z przełomu XIII i XIV w. (pierwsza całościowa kodyfikacja praw Rzeszy), następnie wielka Złota Bulla Karola IV z 1356 r. Jej głównym postanowieniem odnośnie stanu panów, było potwierdzenie funkcjonującej od stuleci struktury. Wedle Złotej Bulli, na czele *Herrenstandu* stali czterej świeccy – i co ciekawe – kościelni elektorzy Rzeszy (książe z prawem elekcji cesarza). Byli to król Czech, a cześnik Rzeszy zarazem, palatyn reński i stolnik Rzeszy jednocześnie, margrabia Brandenburgii i komornik Rzeszy oraz książę sasko-wirtemberski i marszałek Rzeszy. Dodatkowo elektorami wchodzącymi

7 BRŇOVJÁK, Jiří: Erb a přídomek – atributy českých nobilitací císaře Karla VI. *Genealogické a heraldické informace*, 2005, s. 8–9; Tenže: Otázka konfese Slezanů v nobilitačních řízeních České dvorské kanceláře za vlády císaře Karla VI. a tzv slezský inkolát. In: NEŠPOR, Zdeněk [ed.]: *Čeští nekatolíci v 18. století : Mezi pronásledováním a náboženskou tolerancí*. Ostrava 2007, s. 333–339; Tenže: Nobilitační řízení české dvorské kanceláře v 1. polovině 18. století a jeho písemnosti s přihlédnutím k dalšímu vývoji do zániku habsburské monarchie. In: HOJDA, Zdeněk–PÁTKOVÁ, Hana (edd.): *Pragmatické písemnosti v kontextu právním a správním*. Praha 2008, s. 203–223; Tenže: Nobilitace české dvorské kanceláře v II. polovině 17. století a I. polovině 18. století. In: KONOPNICKA, Małgorzata – KUCZER, Jarosław – STRZYŻEWSKI, Wojciech [eds.]: *Szlachta europejska w strukturach lokalnych w XVI–XVIII wieku*. Zielona Góra 2010, s. 143–164; Tenže: *Nobilitační politika císaře Karla VI. v českých zemích 1712–1740*. Ostrava 2015, s. 26–29; Tenže: Česká nobilitace podnikatelů v období vlády císaře Karla VI. (1712–1740) : Nobilitace – stavovství – merkantilismus. In: BRŇOVJÁK, Jiří – ZÁŘICKÝ, Aleš (eds.): *Šlechtic podnikatelem, podnikatel šlechticem : Šlechta a podnikání v českých zemích v 18.–19. století*. Ostrava 2008, s. 221–222; GINDELY, Anton: *Die Entwicklung des böhmischen Adels und der Inkolatsverhältnisse seit dem 16. Jahrhunderte*. Prag 1886, s. 27–30; LANDANYI, Olaf: *Terminologie der deutschen und englischen weltlichen Adelstitel in der Neuzeit*. Wien 1990, s. 19; Kaysers Ferdinandi II. Constitution, den neuen Herren- und Ritterstand in Böhmen betreffend, de Anno 1629. In: LÜNIG, Johann: *Das Teutsche Reichs-Archiv...*, 6. Leipzig 1711, s. 209–210; Národní Archiv, Česká dvorská kancelář, 752, sygn. IV D 1, kart. 511: Alter Freyherrnstand, Incolat im Herrenstande, 31. Marz 1652, Freiherr von Wingersky; kart. 452: Bestätigung des alten Herrnstandes 20. Februar 1666, Freiherr Kottulinsky zur Jeltsch und Edler Herr zu Eckerstorff.

w skład stanu panów, a – według tradycji polskiej – nie należący do szlachty byli arcybiskupi Moguncji, Trewiru i Kolonii⁸.

Pierwszego powszechnego spisania realnego składu stanu panów dokonano w 1422 r. w matrikule (spisie, konsygnacji ziemskiej), przy okazji zwoływania wojsk na potrzeby wojen husyckich. Był to zresztą chyba ostatni okres, kiedy można było w formie spisu wymienić z nazwiska każdego członka tego stanu. W późniejszym okresie przyrost liczby panów był tak duży, że sporządzenie wykazów posesjonatów ziemskich ze stanu panów pozostawiono w gestii poszczególnym księstwom, hrabstwom, wolnym państwom stanowym i baronom. Kancelaria Rzeszy, dokonująca wprawdzie nadań tytułów, do XX w. nie zdołała wydać ogólnego spisu. Dokumenty przechowywano (często chaotycznie) w *Adelsarchiv*, części istniejącego do dzisiaj *Finanz- und Hofkammerarchiv* w Wiedniu⁹.

Kolejnymi dokumentami kształtującymi stan panów były pokoje ziemskie, tzw. landfriede wydawane na potrzeby funkcjonowania poszczególnych jednostek administracyjnych. Jest to o tyle istotny dokument, że ich liczba na terenie państw niemieckich i pozostających pod rządami dynastii niemieckich była i jest trudna do oszacowania. Podobnie rzecz miała się z ordynacjami poszczególnych ziem, a nawet spisami osobowymi odnoszącymi się do majątków indywidualnych majątków. Oba rodzaje dokumentów były wydawane od Hesji i Palatynatu Reńskiego, po wschodnie granice Śląska, na południu Dalmacji i Istrii. Trzecim rodzajem zbiorów praw, w których zawierano i rozwijano przywileje stanu panów były kodyfikacje tzw. prawa rycerskiego (*Ritterrecht*). Mówiły one nie tylko o odrębności społecznej, ale przede wszystkim o niezależności sądowniczej, istnieniu odrębnych praw dla stanu panów i reszty społeczeństwa – czyli szlachty niższej, mieszczaństwa i chłopstwa. Oczywistym było, iż duchowieństwo posiadało osobny system prawny i sądowniczy¹⁰.

Z perspektywy stanu panów szczególnie istotne są przywileje indywidualne, których odpisy stanowią dziś unikatowe zbiory praw odnoszących się do stanu panów. Mowa o nadaniu takich praw wyłączości jak:

1. *Jus Monetandi* – prawo do bicia własnej monety,
2. *Jus Vectigalis* – prawo do poboru podatków,
3. *Jus Fiscii particularium* – prawo do posiadania własnego skarbu,
4. *Jus Contiduatorum Judiciorum* – prawo do utrzymywania własnego sądownictwa i kształtowania miejscowego prawa,
5. *Jus conferendi officia* – tworzenie i kontrolowanie odrębnych urzędów,
6. *Jus Archivi* – prawo do prowadzenia własnych archiwów,
7. *Ecclesia lege - Kirchenrecht* – prawo do kształtowania wewnętrznych stosunków religijnych, w myśl zasady „czyja władza, tego religia” (*cuius regio, eius religio*). Potwierdza to istnienie odrębnych konsystorzów protestanckich¹¹.

⁸ GOTTHARD, Alex: *Säulen des Reiches : Die Kurfürsten im frühneuzeitlichen Reichsverband*. Husum 1998, s. 89–93; BOLDT, Hans: *Deutsche Verfassungsgeschichte*, 1. München 1990, s. 32.

⁹ KUCZER, Jarosław: Materiały do historii Środkowego Nadodrza (XVI–XVIII wiek) w zasobach Austriackiego Archiwum Państwowego w Wiedniu. *Studia Zachodnie* 8, 2006, s. 273–281.

¹⁰ WENTZKY von PETERSHEIDE, Peter: *Kurtzer Tractat und Bericht von dem Schlesischen Ritterrecht und Ehrengericht denen vom Adel und Ritterstandt*. Leipzig 1615.

¹¹ PTAK, Marian: Pozycja publiczno-prawna wolnych panów stanowych na Śląsku. *Acta Universitatis Wratislaviensis*, No 1477, CCXXII, s. 81–90.

Dodatkowo władca mógł uzupełniać i dowolnie, jako źródło wszelkiej łaski (*Quelle Aller Gnaden*), nadawać pojedyncze przywileje lub prawa na rzecz jednej lub jedynie pewnej ograniczonej grupy panów. Interesującym tego typu aktem dotyczącym grupy był Odnowiony Porządek Ziemski (*Verneuerte Landesordnung*) z 1627 r., okrojowany na rzecz stanów czeskich. Z kolei charakter skrajnie zindywidualizowanego prawa, gdyż odnoszącego się wyłącznie do pojedynczych rodzin miały dokumenty wydawane osobno wraz z tytułem. Doskonałym tego typu przykładem był przywilej z 2 sierpnia 1656 r. nadany Colonom wraz z tytułem hrabiów Rzeszy (*Comes Palatinus Caesareus Perpetuum*)¹².

Aspekt administracyjny

Silną stroną – świadczącą o zindywidualizowanej pozycji prawnej stanu panów w systemie administracyjnym Świętego cesarstwa – był fakt, że wszelkie urzędy centralne oraz najważniejsze urzędy stanowe, zawarowane zostały dla przedstawicieli tej grupy. Urzędy królewskie nadawał cesarz jako zwierzchnik całości imperium lub jako bezpośredni zwierzchnik poszczególnych ziem, np. Królestwa Czech, Królestwa Węgier, Magrabstwa Moraw oraz terytoriów dziedzicznych korony Habsburgów (obu Austrii, Styrii, Karyntii, Tyrolu, Krainy, Dalmacji etc.). Urzędy stanowe pozostawały w gestii kontrolujących księstwa panów lennych (książąt, hrabiów etc.), ale i stanów, głównie szlachty. Ostatecznie jednak również desygnacja na takie stanowiska wymagała kontrasygnaty cesarskiej.

Charakter dworu wiedeńskiego, odwrotnie niż Wersalu czy Eskurialu, polegał na doraźnej obecności najważniejszej grupy dworzan, stanowiących elitę państwa (*Diener und Räthe von Haus*). Zjawiali się tam wówczas, gdy byli niezbędni – w chwilach, kiedy cesarz potrzebował zasięgnąć rady w określonej sprawie lub sytuacjach zagrożenia państwa. Dlatego też stan panów – z pewnymi wyjątkami – w większości zaliczony powinien być do tzw. grupy „dworu szerokiego” czy „wirtualnego”, a więc wszystkich ludzi związanych z dworem. Byli oni stale gotowi do objęcia konkretnych stanowisk na dworze (*hoffähige Adel*). Często za członka dworu uważany był już ktoś, kto dawno na nim nie funkcjonował, a mimo to nosił tytuł określający daną funkcję. W XVII i XVIII w. nieobecność na dworze stała się regułą. Zjawisko to stanowiło odpowiednik burgundzkiego *servis par terme* – służby określonych ludzi w określonym czasie. Panowie na dworze cesarskim byli przede wszystkim pierwszymi urzędnikami Tajnej Rady Cesarskiej (*Geheime Kaiserliche Rath*) i Tajnej Kancelarii (*Geheime Kanzelei*) w Wiedniu¹³.

Nie analizując zbędnych w niniejszym ujęciu przemian wewnętrznych i konsekwencji decyzji poszczególnych władców, zauważamy iż już od czasów Maksymiliana I (1486–1519) dwór podzielony był na cztery części, tzw. *Staben*. Dostęp do nich posiadały wyłącznie osoby z *Herrenstandu*, mogący ubiegać się o funkcje pierwszego ochmistrza (*Obersthofmeistersa*), pierwszego pokojowca (*Oberstkaemmerera*), pierwszego marszałka dworu (*Oberhoffmarschalla*) i pierwszegokoniuszego (*Oberststallmeistersa*). Po dojsciu

¹² Österreichisches Staatsarchiv, Allgemeines Verwaltungsarchiv, Adelsarchiv, Colonna Freiherr von Velß (1656). s. 1–9; NOWAK, Alfons: Die Reichsgrafen Colonna, Freiherrn von Fels, auf Tost und Gross-Strehlitz bis 1695. *Jahresbericht des Königlichen Gymnasiums zu Neustadt Ob.-Schles.*, 1902, 220, s. 16.

¹³ MAŤA, Petr: *Svět české aristokracie (1500–1700)*. Praha 2004, s. 364–367; EVANS, Robert: The Austrian Habsburgs: The Dynasty as a Political Institution. In: DICKENS, A. G. (ed.): *The Courts of Europe. Politics, Patronage and Royalty 1400–1800*. London 1977, s. 121–145.

do władzy Karola VI urzędy te (uważane za ministerstwa) musiały być wykupywane. Przykładowo Antoni Florian von Liechtenstein złożył na ręce kamery cesarskiej „kredyt” w wysokości 100 000 Rtl., podczas gdy roczny dochód rodziny wynosił około 340 000 Rtl., a zadłużenie niektórych osób z tego rodu w drugiej połowie XVII w. sięgało nawet 800 000 Rtl. Tylko członkowie stanu panów dysponowali takimi środkami, co z kolei niejako wtórnie tworzyło zamknięty krąg i kolejno wzmacniało zamkniętą strukturę¹⁴.

Przedstawiciele stanu panów posiadali też wyłączność na urzędy przewodniczących Tajnej Rady (*Geheime Rath*) i posiadanie pełnomocnictw prowadzenia posiedzeń Nadwornej Rady Rzeszy (*Reichshofrath*). Kolejnym organem pozostającym w rękach panów była Dworska Rada Rzeszy (*Reichshofrat*). Była to instytucja kolegialna zajmująca się sprawami Rzeszy przy boku cesarza. Do jej kompetencji należała troska o respektowanie przywilejów i powinności względem cesarza na terenie całej Rzeszy. Jej pierwszym urzędnikiem był prezydent (*Reichshofratspräsident*), któremu podlegali radcy Rzeszy (*Reichshofräthe*) i kanclerz wraz ze swoim zastępcą łącznie w liczbie do 20 osób. Ponieważ jednak Tajna Rada często podejmowała lub zmieniała decyzje Rady Rzeszy, można z pewną ostrożnością zasugerować jej pierwszeństwo przed tą ostatnią – zwłaszcza w XVII w. Fiskalizmem, dochodami i rozchodami cesarza zajmowała się *Hofkammer*. W przeciwieństwie do Tajnej Rady nie była tylko ciałem doradczym. Odpowiedzialna za podatki, cła, myta, regalia i dochody z dóbr kamery cesarskiej etc. Na czele kamery wiedeńskiej stał prezydent kamery dworskiej (*Hofkammerpraesident*) i towarzyszący mu radcy (*Hofkammerräthe*) – w 1657 r. łącznie 15 osób. Kameronie podlegała buchalteria kamery (*Hofbuchhalterei*). Z biegiem XVII w. urzędy te przejmowała szlachta wyższa¹⁵.

W rękach przedstawicieli stanu panów pozostawały również najwyższe funkcje w wojsku. Według najnowszych danych liczba oficerów, pułkowników, generałów, feldmarszałków ze stanu panów pokrywała się z panami sprawującymi najwyższe funkcje w stosunku zupełnym. Co ciekawe już w XVII w. bezpośrednimi dowódcami armii cesarskich byli wyłącznie książęta lub ewentualnie hrabiowie Rzeszy. Co ciekawe, wyłącznie panowie mieli dostęp do najwyższych godności kościelnych. Kiedy w drugiej połowie XVII w. na godność księcia-biskupa wrocławskiego powołano mieszczanina, Sebastiana Rostocka obudziło to wielkie emocje i natychmiastową reakcją cesarza, który zakazał na przyszłość takiego procederu. Analogiczna sytuacja byłaby nie do pomyślenia na ziemiach ściślejsz związanych ze Świętym Cesarstwem (arcybiskupstwa czy biskupstwa-księstwa Rzeszy). Posiadając niejednokrotnie liczne majątki na terenie całej Rzeszy, piastując wiele funkcji publicznych (nawet na kilku dworach Europy), panowie wchodzili w skład elitarnego „towarzystwa” (*Gesellschaft*), mającego wpływ na sprawy o wadze państwowej. Byli dyplomatami i dowódcami armii, dworzanami, posłami, radcami „całej Europy”. Johann

14 KINDERFREUND, Carl Joseph: *Das Fürstenhaus Lobkowitz. Mit einem Anhang: Das Banquet zu Raudnitz im Jahre 1811*. Prag 1860, s. 19; KRONES, Karl: Liechtenstein, Karl I. Fürst von und zu. *Allgemeine Deutsche Biographie* 18, 1883, s. 614–618; OBERHAMMER, Evelin: Liechtenstein Anton Florian. *Neue Deutsche Biographie* 14, 1985, s. 517–518; KLEIN, Thomas: Die Erhebungen in den weltlichen Reichsfürstenstand. *Blätter für deutsche Landesgeschichte*, 122, 1909, s. 143; TUMA, Karl: z Auersperga. In: *Ottův Slovník Naučný*, 2. Praha 1889, s. 1019–1025; MAŤA, P.: Svět, s. 179; STEKL, Hannes: Ein Fürst hat und bedarf viel Ausgaben und also viel Intraden: Die Finanzen des Hauses Liechtenstein im 17. Jahrhundert. In: OBERHAMMER (ed.): *Der Ganzen Welt ein Lob und Spiegel: Das Fürstenhaus Liechtenstein in der frühen Neuzeit*. Wien – München 1990, s. 72.

15 HAUSENBLASOVÁ, Jaroslava: *Der Hof Kaiser Rudolfs II. : Eine Edition der Hofstaatsverzeichnisse 1576–1612*. Praha 2002, s. 63–75.

Hübner zaliczył do ścisłej czołówki kształtujących rzeczywistość publiczną świata wczesno nowożytnego m.in. Lichtensteinów, Lobkowitzów i Wirtembergów¹⁶.

„Stanowość” grupy panów była oczywista również w odniesieniu do funkcjonowania zgromadzeń publicznych, z sejmem Rzeszy (*Reichstag*) na czele, a następnie sejmami i sejmikami poszczególnych ziem. Podobnie rzecz się miała z radą elektorów (*Kurfürstenrat*) czy radą książąt Rzeszy (*Reichfürstenrat*). Pierwszej przewodniczył kanclerz kurialny, arcybiskup Moguncji. Liczyła 9 wspomnianych członków, mających prawo do elekcji cesarza. W skład drugiej wchodziłi pozostali hrabiowie, baronowie i prałaci Rzeszy. Przewodzili im na zmianę arcybiskup Salzburga i arcyksiążę Austrii. *Herrenstand* świeckiej Rzeszy zasiadał w odrębnych ławach, tzw. świeckich w liczbie ponad 60 osób. Wewnętrznie podzielony był na cztery głosy wirylne: westfalski, szwabski, frankijski i heski, kolejno 9, 19, 12 i 19 przedstawicieli rodzin. Grupa pozostająca poza tym gremium urosła jednak aż do 123 rodzin panów Rzeszy¹⁷.

Analogicznie sprawa się miała z urzędami w prowincjach. Tam często ordynacje poszczególnych księstw ustalały, jakie urzędy miały pozostać w gestii panów. Opisowo mówiono w nich, że na czele kolejnych urzędów stali „zwyczajowo panowie”, „zwyczajowo książęta”, „zwyczajowo hrabiowie” lub „zwyczajowo baronowie” (używano wówczas posiadającego moc prawną określenia, iż np. „*Kammerpraesident gemeinli ein Fürst/Graf/Baron ist*”). Była to powszechnie obowiązująca reguła prawna. Urzędy w administracji królewskiej, z uwagi na długo utrzymujący się dualizm władzy królewskiej i stanowej w prowincjach łączono ze sprawowaniem funkcji przewodzenia lokalnym parlamentom oraz innymi, będącymi pochodną administracji stanowej (parlamente księstw były zgromadzeniami pierwotnie podlegającymi władzy partycypacyjnej duchowieństwa, stanu panów, szlachty i mieszczaństwa). Mowa tu o całym szeregu urzędów – od starościńskich, po niższe urzędy pisarzy ziemskich, dragonów ziemskich, mistrzów marszowych, deputowanych¹⁸.

Aspekt kulturowy

Aspekt, o którym tu mowa, odnosił się przede wszystkim do codziennej egzystencji członków stanu panów i związany był z wykorzystywaniem atrybutów swej pozycji dla podkreślenia jej w otaczającym świecie. W epoce schyłku średniowiecza, renesansu, a szczególnie baroku i oświecenia, niezwykle istotną funkcję pełniło korzystanie z praw do „wywyższenia się”, wyróżniania własnej pozycji. Oczywiście za taką potrzebą szła intensyfikacja starań o tytuł, w następstwie tego coraz większa liczba tytułów, a ostatecznie ich dewaluacja. Proces ten określa się dziś w literaturze jako „inflację tytułu”. Zwróćmy jednak uwagę na

¹⁶ HÜBNER, Johann: *Lexicon Genealogicum, das ist ein Verzeichniß aller lebenden Hohen Häupter in der politischen Welt*. Hamburg 1739; MAĆZAK, Antoni: Restrukturing Patronage in the Sixteenth and Seventeenth Centuries. In: ASCH, Ronald – BIRKE Adolf (eds.): *Patronage and the Nobility: The Court at the Beginning of the Modern Age c. 1450–1650*. London 1991, s. 316–327.

¹⁷ JACOBI, Christian – KREBEL, Gottfried: *Europäisches genealogisches Handbuch in welchem die neuesten Nachrichten von allen Häusern jetztregierender europäischer Kaiser und Könige, und aller geist- und weltlichen Chur- und Fürsten, wie auch Grafen des Heiligen Römischen Reichs, ingleichen von den Cardinälen, Mitgliedern der Ritter-Orden, auch Dom- und Capitularherren der Erz- und Hochstifter in Deutschland, befindlich...* Gleditsch 1780, s. 282–369.

¹⁸ KÖHLER, David: *Schlesische Kern-Chronick oder Kurze jedoch gründliche Geographisch- Historisch- und Politische Nachricht von dem Herzogthum Schlesien*. Nürnberg 1741, s. 78–150.

najważniejsze, zagwarantowane prawnie, elementy wyróżniania się kulturowego stanu panów. Ogólnie można je zamknąć w określeniu „zabiegi o zdefiniowanie i utrzymanie prestiżu grupy” (co za tym idzie własnego rodu).

Zaniedbanie i nie wyszczególnianie własnych przywilejów groziło utratą wpływów i poważania. Ktoś, kto nie wyrażał odpowiedniego szacunku wobec samego siebie, nie obnosił się z nim odpowiednio, tracił szacunek otoczenia. Odebranie zaś arystokracji prawa do pielęgnowania całej palety elementów ekspresji własnej przynależności znaczyłoby tyle, co likwidacja sensu jej istnienia. Stan panów, mówiąc alegorycznie, to w istocie precyzyjnie skonstruowany elitaryzm, gdzie zmiany i przesunięcia w samej etykietce, oznaczały czasem całkowite zaburzenia jego hierarchii¹⁹.

Sprawa układu wagi jednych elementów przed drugimi, państw, urzędów, godności, społeczeństw, zaprzętała na przełomie XVI–XVII w. umysły najznakomitszych myślicieli tego okresu, nie wyczerpując ich fantazji. O wadze problemu dla ówczesnego człowieka świadczą odpowiednie ustępy w cytowanych w całej Europie pracach Balthasara von Stoscha (Wrocław 1678), profesora Stieva oraz Niemców Andreasa Crusiusa (Brema, 1666), Zachariasza Zwanziga (Strassbourg 1706) i Johann Ch. Lüniga (Lipsk 1719). Już pierwszy z nich, analizując kwestię wyższości grup społecznych, zaproponował powszechne stosowanie wartościowania wedle zasad godności, starszeństwa rodziny, dostojęstwa wyższego czy niższego stanu na drabinie wasali i mnogości tytułatury. W oparciu o spostrzeżenia swych poprzedników w 1719 r. Johann Lünig stworzył własną hierarchię, w której książąt Rzeszy, hrabiów i baronów umieścił na czele całego arystokratycznego *Herrenstandu*, uważając go za osobny stan. Po królach i przedstawicielach głównych państw europejskich, patriarsze konstantynopoliński, księciu sabaudzkim, na miejscu 26 wyszczególnieni zostali arcybiskupi i biskupi, prałaci i przeorysze Rzeszy, na 28 książęta Rzeszy, a na 29 hrabiowie i baronowie bez względu na prawa do zasiadania w Reichstagu²⁰.

Stan panów od reszty społeczeństwa wyróżniały przede wszystkim *gewisse Vorzüge der Ehre und Würde* oraz *gewisse eigene Rechten, derer sich der Adel in Privatsachen bedient*. W literaturze tego okresu podaje się, iż stan panów łączyły przede wszystkim prawa prywatne: prawo do ziemi, możliwość zakładania fideikomisów, sprawowania kontroli sądowniczej nad poddanymi, zawierania umów spadkowych i cedowania całości majątków, ustalania zasad primogenitury. Prócz nazwanych już możliwości rozszerzania swoich praw do własności, istniał jeszcze cały szereg pojedynczych, czasem zwyczajowych norm, będących w istocie progiem pomiędzy szlachtą wyższą a niższą (*Hoher- und Nieder Adel*). W XVIII w. pojawiało się silne przekonanie, iż różnica pomiędzy kulturą książąt, hrabiów i baronów w wolnościach, a pozostałą grupą szlachty powinna być całkowicie zrozumiała i uznawana. Nie zawsze jednak nazywa się te różnice. Stąd i dziś powstaje pewna trudność w zrozumieniu problemu, którą postaramy się (przynajmniej w pewnym stopniu) rozwiązać²¹.

¹⁹ ELIAS, Norbert: *Die höfische Gesellschaft: Untersuchungen zur Soziologie des Königtums und der höfischen Aristokratie mit einer Einleitung*. Frankfurt am Main 1983, s. 201–224.

²⁰ LÜNIG, Johann: *Theatrum Ceremoniale Historico-Politicum, oder Historisch- und Politischer Schau-Platz Aller Ceremonien, Welche bey Päbst- und Käyser-, auch Königlichen Wahlen und Crönungen... Ingleichen bey Grosser Herren und dero Gesandten Einholungen... beobachtet werden*. Leipzig 1719, s. 11.

²¹ RUNDE, Johann: *Grundsätze des gemeinen deutschen Privatrechts*. Göttingen 1817, s. 259; CLAPROTH, Justus: *Rechtswissenschaft von richtiger und vorsichtiger Eingehung der Verträge und Contracte*. Göttingen 1797, s. 245; LOBETHAN, Friedrich: *Das Recht des landsäßigen Adels in Teutschland*. Leipzig 1795, s. 50.

Stan panów kulturowo wyróżniały więc tzw. *Titel und Rang* i stawiały ją przed nimi w każdej dziedzinie życia publicznego. Wprowadzenie do stanu panów opisywane było zwykle ogólnie jako dostąpienie nowej jakości *in allen geschäften unter denen Herrenstands-Personengebührliche Stelle haben*. Na pozycję osoby zwracano uwagę podczas przyznawania jej tzw. zdolności turniejowej (*Turnierfähigkeit*), wprowadzania do zakonów rycerskich (Zakon Krzyżacki, Zakon Joannitów) czy nadawaniu orderów domu panującego (*Orden des Goldenen Vließes – Zakon i Order Złotego Runa*)²².

Panowie mieli prawo do posługiwania się ulepszonymi herbami, pieczęciami, przysługiwało im prawo do wyróżniania się określonymi predykatami, które pośrednio miały związek z tytułem. Były to też honorowe tytuły-urzędy tajnych radców, pokojowców, krojczych, senesza, podczaszch etc. Niektóre z nich były nawet dziedziczne. Predykaty *sensu stricte*, to określenia (obok tytułów) *Wohlgeborener, Hoch- Und Wohlgeborener, Durchlaucht* etc. Ponieważ jeszcze w początkach XVI w. nie istniały a do książąt zwracano się *Edler und Ehrenfester, Strenger lieber Herr* lub *Ihro Liebden*, przypisanie i unormowanie predykatów stawało się przywilejem danej grupy i świadczyło o jej hermetyczności. Dość rzadko funkcjonowały też inne tytuły, które cesarz nadawał arystokratom dla wyróżnienia ich pozycji, a wywodzące się z przywilejów średniowiecznych. Takimi było przykładowo figuratywne zrównanie hrabiów z książętami przez nadanie predykatu *Semperfrey*²³.

Pozycja arystokraty była widoczna podczas uroczystości homagialnych, gdzie przewodził grupom pozostałej szlachty. Ważny był fakt sposobu składania przysięgi lennej. W związku z tym panowie mieli nie tylko obowiązek, ale przede wszystkim prawo i przywilej składania hołdu osobiście, przed obliczem cesarza, a uwieczniali je najznamienitsi malarze i artyści tamtych czasów. Relacje z jednego tylko hołdu liczyły po kilkaset stron. Pozycję społeczną panów podnosił następnie fakt, że sami odbierali hołdy od podległych im stanów. Do lepiej rozpoznanych, które pozostawiły po sobie ślad, należą dziś chociażby hołdy śląskie, czynione m.in. Lichtensteinom w 1614 i 1622 r. z posiadanych przez nich księstw, Dohnom (1647, 1719) i Bironom (1734), Wirtembergom (1648), Auerspergom (1654, 1709/1710), Maltzanom (1730), Lobkowitzom (1653) czy samej dynastii lotaryńskiej. Innym wyznacznikiem pozycji były pogrzeby książąt wzorowane na pogrzebach cesarzy, prawo do odbioru dedykacji dzieł literackich, historycznych, prac kartograficznych, adekwatnie do pogrzebu urządzenie osobnych ceremonii związanych z narodzinami. Ważną rolę odgrywały i pomniejsze prawa, np. do występowania w ceremoniach w sześciokonnych zaprzęgach, prawnie potwierdzone porządku dotyczące przodziejwu, jak te cesarza Karola V z 1548 r. i Rudolfa II z 1577 r.²⁴

Uwagi końcowe

Istnienie odrębnego stanu panów było w przeszłości poświadczane tak w prawie, jak i praktyce. Każdy z omówionych elementów, traktowanych nawet oddzielnie, świadczyłby w zupełności o przypisaniu go do określonej grupy, którą należałoby nazwać stanem

²² Národní archiv, Česká dvorská kancelář, 752, sygn. IV D 1, kart. 430, 513.

²³ STRANZ, Carl: *Geschichte des deutschen Adels urkundlich nachgewiesen von seinem Ursprunge bis auf die neueste Zeit 1854*. Breslau 1854, s. 22, 202–230; Národní Archiv Praha, ČDK, 752, sygn. IV D 1, kart. 492.

²⁴ KUCZER, J.: *Baronowie*, rozdział 2; STRANZ, C.: *Geschichte* 3, s. 23; KLÖBER, Karl: *Von Schlesien vor und seit dem Jahr MDCCXXXV*, 1. Freiburg 1785, s. 22–24; Tamże, 3, s. 335; PÜTTER, J.: *Über den Unterschied*, s. 80.

wedle tak dzisiejszej, jak i odległej czasowo definicji. W tym przypadku mamy jednak do czynienia z krzyżowaniem się wszystkich czterech składników, co stanowi niepodważalny argument dla postulowanej w artykule potrzeby przewartościowania sposobu postrzegania *Herrenstandu* jako osobnego stanu. Ich wspólne powiązania poświadczają bowiem ponad wszelką wątpliwość istnienie stanu panów. Dodatkowo analiza ich rozwoju i wzajemne relacje „mówią” nam dziś wiele o samoistnym rozwoju i nieustannym rozbudowywaniu tej grupy, o rodzaju ekspansji wtórnej, wytwarzaniu własnych wartości na nowo z każdą określoną epoką historyczną. Co szczególnie istotne dla zaproponowanej tezy o wprowadzeniu do obiegu naukowego pojęcia „stan panów”, zarówno aspekt społeczny, administracyjny, jak i kulturowy, posiadały w istocie silne osadzenie w prawie – tak rzymskim, jak i wewnętrznym prawodawstwie najmniejszych nawet księstw, hrabstw czy baronatów. Wedle wszelkich definicji przytaczanych w naukach (socjologicznych, historycznych, lingwistycznych), z dużą pewnością można przyjąć, iż mieliśmy do czynienia z osobnym stanem.

Summary

„The Fourth Estate of the Realm?” Socio-political, Legal, Administrative and Cultural Aspects of Development of Herrenstand in Silesia in the Habsburg Epoch (16th–18th Century)

In connection with the development of research on legislation determining the position of the German aristocracy, its role in administration, society and development of culture, a number of doubts have arisen in Polish science related to the need to transpose the concepts into Polish, but maybe even more, to give them appropriate content and even certain emotional charge. The problem became evident especially in relation to Herrenstand (Herrenkaste, Herrenklasse). Interestingly, despite the historicity of this concept, the European, as well as the German, historiography abandoned the general formulation of „aristocracy”. In fact, it is not only about the state elite, i.e. the nobles, which were common in the countries under the influence, let us remember the German and Austrian legal and social cultures. Speech about an independent social stratum that has isolated and emancipated itself over the centuries. The main problem today is the restoration of the original form, as postulated by the author in research that has been carried out for over ten years, and its introduction to the scientific circle in the form of the term „estate of lords”. It is perfectly adequate. Besides the German duchies, this internally folded group was also present elsewhere, e.g. in the Kingdom of Bohemia, the Kingdom of Hungary, Sweden, Denmark, and the Netherlands. The history of the “estate of lords” refers to a particularly wide section of the history of mankind, namely the period from approximately 800 to the end of the Habsburg monarchy in 1918. Therefore, we are talking about over a thousand years of history.

While in the lands of the Kingdom of Poland and the Grand Duchy of Lithuania, we always talk about nobility, then magnates and finally aristocracy, depending on the epochs discussed, in the Holy Roman Empire of the German Nation, and more specifically in the German Reich, the gentry elite in many areas of legal and social life is known under the name of „estate of lords”. The introduction of this concept is not so much relevant for historical correctness, but mainly because it semantically transcends the concept of aristocracy, unprecedented in the past, the implementation of which was imposed only in the 20th century without any prior and deeper reflection on the subject. Let us add that in Polish historiography this concept has never been used and to this day remains completely incomprehensible. In Czech historiography, the situation is exactly the opposite, however, the “estate of lords” has never been denied as an estate of its own. In this article, we will try to make a short evaluation which may validate this thesis.

While explaining the seriousness of the problem, attention should primarily be paid to the legal aspects of the occurrence of this group. This aspect was conditioned by other issues related to the development of administrative relations and the exclusive access of members of the “estate of lords” to the highest

functions, offices and dignity in the state, followed by the social development of the group, including the emergence of numerous internal divisions. The last research problem remains to be the presentation of the cultural status of the lords developed from the personal law perspective. All these elements can testify to the fact that not only the concept of „aristocracy” remains a purely limited term and should be replaced by the term „estate of lords”. Therefore, in order to give this term certain “physical fluidity” and put its usage into circulation, one should familiarise and visualise the importance of the above-mentioned issues.

The main question of the article remains: Could we regard Herrenstand as separate and independent estate of the realm or not? Since there exist many indices of real possibility from the legal perspective, it could be at least very rational and reasonable.